

94(100)(082)

Г 54

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДВНЗ «КРИВОРІЗЬКИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

GLOBUS

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ З ІСТОРІЇ
ТА СОЦІАЛЬНО-ГУМАНІТАРНИХ НАУК

ВИПУСК 1 (14)



21. Руссо Ж-Ж. Рассуждение, получившее премию Дижонской Академии в 1750 году по вопросу, предложенному этой же Академией: «Способствовало ли возрождение наук и искусств очищению нравов?». Руссо Ж-Ж. *Трактаты*. М., Наука, 1969. С. 11-30. 22. Тойнби А. Дж. Постигание истории: сб. М., Айрис-пресс, 2006. 640 с.
23. Фукидид. История. *Историки античности...* С. 205-404.
24. Чанышев А.Н. Курс лекций по древней философии. М., 1981. 374 с.
25. Что такое философия? «Материалы круглого стола». МГУ им. М.В. Ломоносова. Май. 1994 г. *Вестник МГУ. Серия 7. Философия*. 1995. № 2. С. 3-18.
26. Ямамото Цунетомо. Там же. С. 19-66.

УДК 94(38)

Т. Мак,

доцент, кандидат історичних наук.

ОРАТОРСЬКА МАЙСТЕРНІСТЬ ЯК ПОЛІТИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТ У СТАРОДАВНІЙ ГРЕЦІЇ

Аналізується взаємозв'язок полісної демократії і ораторської майстерності у стародавній Греції. Ключові слова: риторика, поліс, політика, демократія.

The point of analysis is the interrelation of polis democracy and eloquence in ancient Greece. Key words: eloquence, polis, policy, democracy.

Тією формою організації давньогрецького суспільства, яка і визначила сутність давньогрецької цивілізації, був поліс; саме з ним пов'язують неповторність еллінської цивілізації. Грецький поліс був і власником землі, і гарантом стосунків між громадянами, яких треба розглядати як спільних володарів суспільних земель, так і володарів своїх приватних земельних наділів [9, с.19]. Поліс був також організатором і політичного життя, і своєї оборони, і суспільних робіт, що здійснювались для загального блага. Він був для своїх співгромадян найбільшою цінністю, водночас необхідною умовою життя і діяльності.

Для свого часу давньогрецький поліс був найбільш досконалою формою організації суспільства. Полісна громадянська община об'єднувала в своєму складі всіх власників, як рабовласників, так і дрібних землевласників, що обробляли свої ділянки без застосування рабської праці. При тому і ті, і інші отримали від своєї громадянської общини гарантії їх власності, а також достатньо широкий набір політичних прав [1, с.13]. Особливі форми самоуправління громадянського колективу – невід'ємна риса грецького поліса. Народні збори, що об'єднували виключно громадян, - найважливіший інститут полісного управління, завдяки якому враховувалось волевиявлення кожного громадянина, що обов'язково входив до його складу. Інші органи політичного управління – рада, суд, розгалужена сітка посад, що здійснювали виконавчу

владу, також були в руках громадянського колективу і ніколи від нього не відривались. Отже, держава у стародавніх греків виростала з общини і фактично продовжувала нею, общиною, бути в іншій формі організації.

Вчені давно зафіксували афіно-спартанський дуалізм у розвитку полісної системи організації. Ще з часів Арістотеля, який розглядав різні види державного устрою, відома його прихильність до двох форм – демократії і олігархії [3, кн. IV, II,1]. Оскільки найбільш могутні поліси, а серед них і Афіни, і Спарта, - сприяли розповсюдженню саме свого устрою на ті поліси, які входили в орбіту їх інтересів, можна зосередитись на особливостях функціонування афінської демократії зокрема, яка мала великий вплив в стародавній Греції.

Афінська модель демократії склалась в результаті реформ Солона і Клісфена. Скасування боргової кабали за Солона, проголошення усіх громадян рівними перед законом, покладений в основу політичної рівності майновий ценз – це важливі рішення, що були стверджені. Створення ради чотирьохсот (буле) (перетвореної на раду п'ятисот за Клісфена) і розширення прав народних зборів (екклесії) – це просування у процесі демократизації суспільного і політичного ладу, оскільки було створено головний контролюючий і законодавчий органи Афін, чим відтіснили на інший план ареопаг і колегію архонтів. У народних зборах мали право голосу всі повноправні громадяни, усі рішення приймались колегіально, отже вміння переконувати стає важливою складовою професії політика.

Другим за значенням після народних зборів органом народовладдя став суд присяжних – гелієя. До неї входили представники усіх чотирьох розрядів, суддею міг бути будь-який громадянин Аттики старше тридцяти років. Кількість членів суду могла варіюватись від 200 до 6000 тисяч осіб в залежності від важливості справи, яка розглядалась, і це є проявом бажання забезпечити участь громадян в органах влади. Обвинувачем був сам потерпілий, таким могли виступати і хтось з його родичів або друзів. Функції захисту виконував або сам обвинувачений, або найманий оратор.

Отже, сама структура афінської демократії сприяла розвитку ораторського мистецтва: дебати в народному зібранні, Раді п'ятисот, у суді присяжних (переконливість і логічність промови тих, хто виступав, наприклад, у суді, - справляли враження на присяжних, які приймали рішення), необхідність відстоювати власні погляди і переконувати інших в їх істинності примушували шукати точне слово, піднімаючи його цінність. Процес становлення політичних прав і розвиток красномовства – поєднані процеси і створюють виразне тло історії Афін. Читаючи документи класичного періоду, можна переконатись в цьому. Зокрема, говорячи про результати діяльності Клісфена, реформи якого завершили формування афінського полісу, (цьому серед іншого сприяла адміністративна реформа, що остаточно зруйнувала родові засади), Геродот

вказує на встановлення Клісфеном демократії для афінян, особливо зважаючи на здобуття свободи слова [5, V 69, VI 131].

Саме тому, слово, звернене до співгромадян, - мало у греків значну вагу; вміння переконувати, шукати аргументи – цьому починають вчити у грецьких школах, публічна промова стала жанром літератури, а риторика – важливою навчальною дисципліною, навчитись риториці - означає оволодіти вищим ступенем античної освіти. Арістотель в свій час знайде слова, які характеризують цей процес: «Те, що людина є істота політична більшою мірою, ніж бджоли і всякого роду стадні тварини, видно з такого. Природа, як ми твердимо, нічого не робить даремно; тим часом з-поміж усіх живих істот тільки людина має здатність говорити. Адже голос передає смуток і радість, тому що він притаманний і решті живих істот (оскільки їхні природні властивості розвинуті до такої міри, аби відчувати радість і смуток та передавати це відчуття одне одному). Але мова здатна передавати як щось корисне, так і шкідливе, достоту як і те, що справедливе і несправедливе» [3, кн.І, 1,10]

Термін *риторика* нині використовується як в значенні ораторське мистецтво, так і в значенні теорія красномовства. Оскільки термін має давньогрецьке походження, виник в умовах протиставлення поглядів, обстоювання ідей, прагнення схилити опонента на свій бік – природньо розглядати риторику саме як теорію публічного мовлення. Першими визнаними теоретиками красномовства, які ж і першими застосовували його на практиці вважаються софісти. Так, Г.З. Апресян стверджує, що до V ст. до н.е. цілком склалась культура ораторської промови, чітко усвідомлювались її види [2, с.78]. Як зазначалось вище, значна кількість дослідників вважає, що поштовхом до формування культури красномовства стали реформи Солона та Клісфена. Але любов до слова вже відчувається і в поемах Гомера «Іліада» і «Одісея», що записані ще у VIII ст. до н.е. О.Ф. Лосєв, простежуючи витoki красномовності, підкреслює, що вже в гомерівську епоху значення слова в суспільстві зростає, що і засвідчують поеми [8, с. 204]. Таким чином, до класичного періоду вже склалась риторика як теорія і практика ораторського мистецтва, що виникає як відповідь на запит суспільства, в якому відбувається становлення демократії. Пошук витоків цього процесу триває.

Першими практичними ораторами і вчителями риторики з софістів називають Коракса, Тізія, Горгія. Не переоцінити роль, яку зіграли в розвитку риторики класики античної філософської, суспільно-політичної думки Сократ, Платон, Арістотель.

Якщо виходити з обставин, що ораторська майстерність почала розвиватись в процесі становлення демократичних інститутів в Греції, змагань у суді, то на тому етапі рішення багато в чому залежало від того враження, яке справляли учасники процесу на суддів. Платонівські діалоги містять свідчення того, що ті, хто використовує риторичну майстерність мають на меті схилити тих,

хто слухає на свій бік. І судячи з діалогів Платона, вже Сократ осмислює питання відповідальності того, хто використовує слово, тим більше, коли при цьому нехтує такими поняттями як правда і справедливість. Наступний уривок з «Діалогів» Платона може бути свідченням того, що в суспільстві існували певні суперечки навколо питання відповідальності тих, хто використовує риторичну майстерність з метою схилити думки громадян на свою користь, навіть якщо це йде всупереч правді, справедливості: «Мистецтвом я його не визнаю, це лише вправність, бо, пропонуючи свої поради, воно не в силах визначити природу того, що саме ж пропонує, отже, і не може назвати причини своїх дій. Проте недолугу справу я не можу назвати мистецтвом» [6, 465]. Але в оратора талановитого і чесного перед очима буде ось що: «... які б промови він не промовляв, впливаючи на душі, які б вчинки не здійснював і що б не дарував, щоб не віднімав – і даруючи, і відтинаючи, він постійно буде опікуватись тим, як поселити в душах співгромадян справедливість і прогнати несправедливість» [6, 504 с].

Платон вже стверджує правила щодо сутності риторичних вмій. Він вимагає від кожного, хто прагне займатися риторикою, глибокого вивчення предмета мовлення, конкретного знання. Але важливим залишається твердження, що «якщо хто вирішив оволодіти красномовством по-справжньому, він повинен бути людиною справедливою і розумітися на у справах справедливості» [6, 508 с]. Красномовство – це майстр переконання, що стверджує віру у справедливе і несправдливе, а не повчає, що справедливе, а що ні [6, 455].

Таким чином, змістоутворюючим стрижнем давньогрецького ораторського мистецтва і риторики як його теорії є морально-етичні поняття, які можна охарактеризувати як абстрактно-логічні. Цей момент свідчить про раціональну спрямованість красномовства, а отже, про здатність до оцінки логічності міркувань слухачів; їхню підготовленість, високий рівень інтелектуального розвитку давніх греків, про те, що поцінувався раціональний аргументативний дискурс. Ким би не були оратори, – слухачі не мали ніякого особливого пієтету до промовців. В цьому проявляються і демократичні засади полісної організації, і та обставина, що кожен в цій системі мав можливість для саморозвитку.

Праці Арістотеля, зокрема «Риторика», є певним підсумком у розвитку давньогрецької риторики. Автор системно розглядає предмет риторичної науки. Три види промов названі Арістотелем – дорадчі (політичні), епідейктичні (урочисті), судові. “Завдання промов дорадчих – схилити або відхилити, тому що як люди, яким доводиться радитися в приватному житті, так і оратори, які виголошують промови публічно, роблять одне з двох. Що ж стосується судових промов, то їх завдання – звинувачувати або виправдовувати, тому що ті, хто судиться, завжди роблять неодмінно щось одне з двох. Завдання епідейктичної

промови – хвалити чи ганьбити» [4, кн.1, гл3]. Він акцентує саме на тому, що користь від риторики полягає в можливості донести істину до більшості.

Саме можливість отримати насолоду від реалізації інтелектуальних потреб, від пізнання, а не від чуттєвого задоволення від сприймання слова – це та особливість, на якій наголошував Арістотель. При цьому він приділяє увагу обставинам підготовленості слухача. І тільки за цих умов можливе подивування – воно йде від знання. «Риторика – мистецтво, що відповідає діалектиці, так як обидві вони торкаються таких предметів, знайомство з якими може деяким чином вважатись загальним здобутком всіх і кожного і які не відносяться до області будь-якої окремої науки» [4, кн. 1, гл1]. Майстерність ритора полягає у трьох видах переконання – логічність доказів, моральність доказів, емоційні впливи. «Є три причини, що збуджують довіру до того, хто промовляє, тому що саме стільки речей, в силу яких ми віримо без доказів, - це розум, добродетель і прихильність»[4, кн. 2]. Якщо з «Діалогів» Платона впливає провокативне «знати сутність справи красномовству немає ніякої потреби, потрібно тільки віднайти будь-який засіб переконання, щоб здаватись невігласам більшим знавцем, ніж справжні знавці» [6, 458 b], то у Арістотеля читасмо: «в багатьох державах, як ми і раніше говорили, закон забороняє говорити те, що не стосується справи... Так як очевидно, що правильний метод стосується засобів переконання, а спосіб переконання є певного роду доказ, (оскільки ми тоді більш всього у чому-небудь переконуємось, коли нам видається, що будь що доведено) [4, кн. 1, гл 1]. Вочевидь, виходячи з тих проблем, які найбільше хвилювали Платона – а саме моральність ораторів, - і тих моментів, які розробляє в риториці Арістотель, - це є процес вдосконалення, і самої риторики, і теорії публічної промови, і в цілому полісної спільноти; без її потреб ораторська майстерність не мала шансів на розвиток у часі. В промові Перикла над могилами воїнів, що першими пали на початку Пелопоннеської війни, пролунало: «Я стверджую, що вся наша держава – центр просвітницької Еллади; кожна людина може, мені здається, пристосуватись у нас до багато чисельних видів діяльності, та, виконуючи свою справу витончено і спритно, найкраще може добитись для себе незалежного становища... У боротьбу за таку-то державу поклали своє життя ці воїни, вважаючи своїм обов'язком честі залишитись їй вірними, і кожному з тих, хто залишився жити личить бажати працювати заради неї» [10].

Отже, ораторська майстерність як любов до слова виникає в Стародавній Греції ще в архаїчний період; красномовство як теорія ораторського мистецтва розвивається і надалі, і одним з чинників, що сприяють процесу є полісна демократія. В Афінах за часів Сократа, Платона, Арістотеля було осмислено інструменти риторики, поставлено акценти на моральності мистецтва, здійснено перехід до раціоналізму у використанні слова як інструменту переконання; риторика не тільки як мистецтво, а саме як інструмент політичного життя посідає важливе місце в житті стародавніх греків.

Література

1. Античная Греция. Проблемы развития полиса. Е. Голубцова и др. В 2-х т. Т.1. М., 1983. 423 с.
2. Агресян Г.З. Ораторское искусство. М., 1978. 280 с.
3. Аристотель. Політика. К., 239 с.
4. Аристотель. Риторика. URL <http://www.e-reading.club.book.php?book=71986>.
5. Геродот. Історія в дев'яти книгах. К., 1993. -575 с.
6. Диалоги Платона. Горгий. URL <http://psylib.org.ua.books.plato01.16gorgi.htm>
7. Диалоги Платона. URL <http://psylib.org.ua.books.plato01>.
8. Досев. А.Ф. Гомер. М., 1960. 350 с.
9. Строгоцкий В.М. Полис и империя в классической Греции. Ниж. Новгород, 1991. 244 с.
10. Фукидид. Из речи Перикла над могилами воинов. URL lib.ru/POEEAST.FUKIDID.fukidid1_1.txt

УДК 94(100) «1690/1708»

В.Востохіна

доцент, кандидат історичних наук

СПІВРОБІТНИЦТВО ГЕТЬМАНА І. МАЗЕПИ І ПЕТРА І В ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ РОСІЇ КІНЦЯ XVII – ПОЧАТКУ XVIII СТ.

У статті робиться спроба охарактеризувати дипломатичне і воєнне співробітництво

І. Мазепи і Петра I у зовнішньополітичному курсі Росії кінця XVII – початку

XVIII ст. Ключові слова: співробітництво, дипломатія, Азовські походи, Північна війна

An attempt to describe the diplomatic and military mutual relations of I. Mazepi and Petro I in the foreign-policy course of end Russia XVII is done in the article – to beginning of XVIII age.

Keywords: mutual relations, diplomacy, Azovski hikes, North war

Участь і роль Івана Мазепи у зовнішній політиці Росії – один із прикладів найуспішнішого співробітництва українського гетьмана з російським царем Петром I. Відомий спеціаліст з проблематики російсько-українських відносин московський історик В.О. Артамонов пише: «Безумовно, Мазепа мав розум, дипломатичні здібності і широкий політичний світогляд. З 1687 року гетьман був найкращим експертом та інформатором російського уряду з українських, польських, молдавських і кримських справ, активно зміцнюючи Росію на південно-східних рубежах» [2, с. 7]. Однак політичні вигоди й талант Петра I породили стійкий міф про гетьмана-зłodія, «зрадника», який активно